

Керамика със златиста и с червена ангоба от средновековното селище при с. Златна ливада, община Чирпан

Румяна Колева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, бул. „Цар Освободител“ № 15, София 1504; rukoleva@gmail.com

Mica-Dusted and Red-Slipped Ware from the Medieval Settlement near the Village of Zlatna Livada, Chirpan Region

Rumyana Koleva

Sofia University St. Kliment Ohridski, 15 Tsar Osvoboditel Str., 1504 Sofia, Bulgaria; rukoleva@gmail.com

ABSTRACT

The paper presents mica-dusted and red-slipped pottery yielded during the excavation of a settlement dated back to the Middle Byzantine period situated near the village of Zlatna Livada, Chirpan region. Problems relating to the chronology and the origin of both types of pottery are discussed. Three groups in the mica-dusted have been defined. The first group (A) comprises finely coated turned jars, jugs and pitchers. They do not differ in shape from the plain pottery that has been found alongside it. Both types are dated back to the first phase of the functioning of the settlement (8th – 10th century). Mica-dusted thrown ceramic vessels belonging to groups B and C were introduced during the beginning of the second phase of the settlement's functioning (11th century). Group B vessels were made of fine clay and coated with fine slip. The clay used to make the vessels form Group C and their shapes are similar to the contemporary plain pottery. Red-slipped ware, conical two-handled lids with wide flat rim and the decoration with burnished lines were introduced together with groups B and C ware in the second phase. All pottery mentioned above was used in the third and last phase of the settlement's functioning until the early 13th century. The novelty of the third phase is the introduction of the sgraffito ware in the 12th century.

The archaeological evidence supports the hypothesis that the distribution of red-slipped ware and the mica-dusted ware from group B followed the arrival of Armenians on the territories around the present-day town of Plovdiv in the late 10th century. The similarities with artifacts from Western Asia Minor raise the question whether the Armenians were deported from this particular territory.

Key words: Early Middle Ages, Byzantine period, Settlement, Ceramics

През 1977 г. Ирина Щерева за първи път в българската археологическа наука обръща внимание върху група керамика със слюдесто покритие (Щерева 1977), с което поставя начало на изследването ѝ в българската средновековна археология. Обяснимо е желанието ми въз основа на материалите от селището при с. Златна ливада, община Чирпан в нейна памет да разгледам някои проблеми на хронологията и произхода на керамиката със златиста и червена ангоба.

И. Щерева разделя златистоангобираната керамика на две групи (Щерева 1977, 12-13). Първата е изработена от глина с примеси от пясък, слюдестото покритие е по-грубо и върху него се среща червен рисунък. При втората покритието е фино, нанесено е върху източени от пречистена глина съдове и е без рисунък с червено. Малкото известен материал е причина

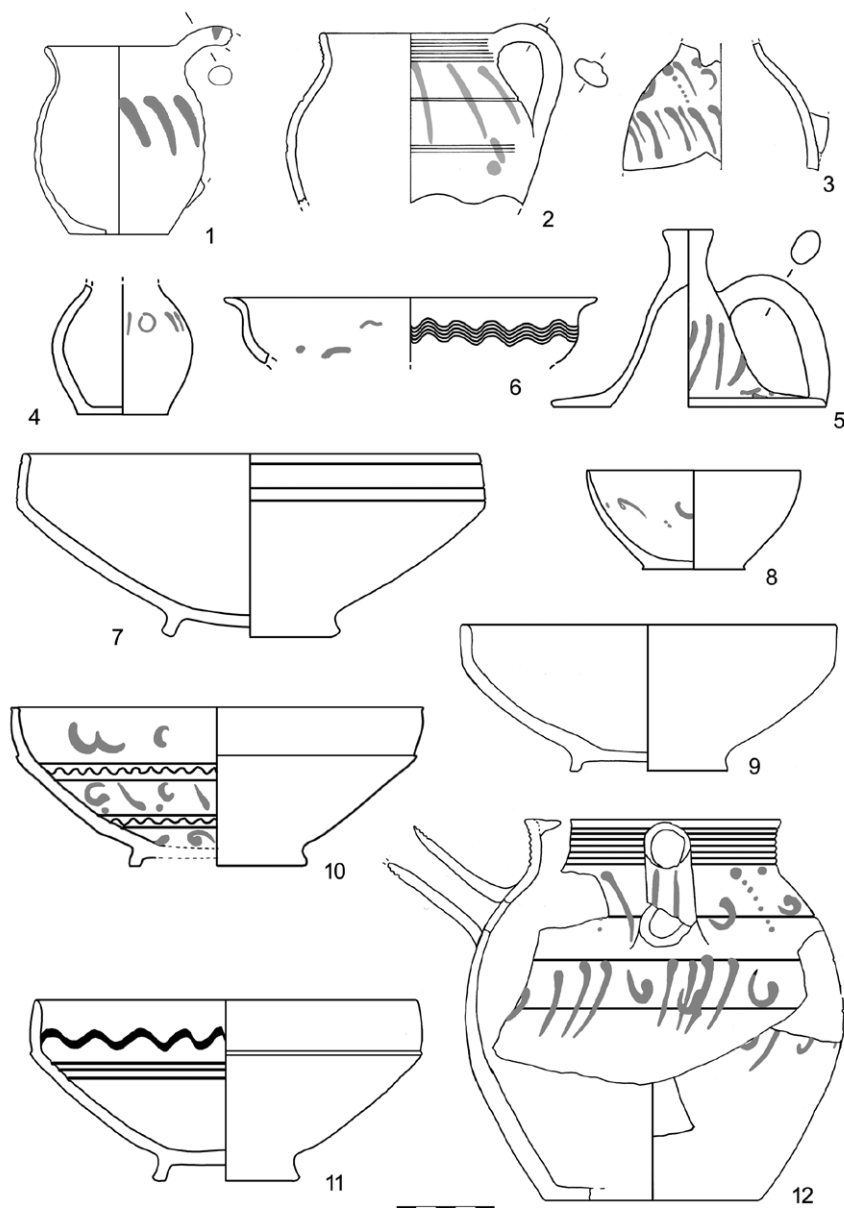
към тази група в публикацията да е определена само една паница и липсата на червен рисунък върху нея да се възприеме като белег на цялата група. Същите характеристики са използвани от Б. Борисов, като разликата се състои в разменените места на групите: първата група е с фино покритие върху пречистена глина, а втората е с по-грубо покритие върху глина със сравнително малко ситни примеси, аналогична на използваната при изработката на керамиката без слюдесто покритие (Борисов 1992, 191). С увеличаването на изследвания керамичен материал става ясно, че рисунък с червена ангоба се среща при двете групи. М. Манолова възприема разделението на Щерева и отбелязва, че рисунък с червена боя има по-рядко върху съдовете с фино покритие (Манолова-Войкова 2000, 7).

По-различно е мнението на М. Вендел (Wendel 2004, 72-76). Въз основа на стратиграфски наблюдения от Карасура и датирани с монети комплекси той разделя керамиката със слюдесто покритие на три групи. Първата се отличава с тънко покритие. Групата включва единствено гърнета, изработени предимно на ръчно колело, но също и източени – отбелязано е, че върху дъната се наблюдават понякога следи от срязване с нишка. Украсата се среща рядко и се състои от пояс от врязани прави линии върху раменете. Втората група е свързана с първата, но покритието е по-плътно и е определено като „истинска ангоба“. Отново е само върху гърнета, в повечето случаи глината е добре пречистена, липсва друга украса освен рядко срещана единична лента в долната част на раменете. Според Вендел на други места в България редица изследователи откриват такава керамика заедно и поради това погрешно я свързват с червеноангобираната (Wendel 2004, бел. 7). Цитираните от Вендел паралели се отнасят общо за керамиката със златиста ангоба. Изтъкването на гърнето като основна форма, начинът на изработка и посочените аналози свързват тази втора група на Вендел с първа група по Щерева, т.е. керамиката сходна по форми, глина и формуване до керамиката без покритие. Противоречието между характеризирания с примеси от пясък група на Щерева и посоченото от Вендел: „в повечето случаи пречистена глина“, няма достатъчна тежест, за да отхвърлим направеното отъждествяване. Третата група на керамика със слюдесто покритие Вендел обособява по характерните форми, които имат покрити с червена ангоба като реплики. Върху златистата повърхност се среща рисунък от червена ангоба, а златиста ангоба е нанасяна понякога като украса върху части от червеноангобираните съдове. Групата е представена най-вече от форми, застъпени в колективната находка от Карасура (Wendel 1997), както и подобни на тях. Формите показват, че съдове със слюдеста и с червена ангоба са изработвани в едни и същи ателиета.

В повечето публикации на материали от различни обекти керамиката със златиста ангоба е представяна общо, а различията могат да се установят в описанията, когато е приложен каталог. Сред керамиката с червена ангоба не са обособени групи. От всички е отбелязвано, че е изработена от пречистена глина (Манолова-Войкова 2000, 9-10; Манолова-Войкова 2005, 217; Борисов 2002, 153-154; Морева 2009, 222-223; Wendel 1997, 108).

В обобщаващите публикации керамика със златиста ангоба е датирана най-често общо за двете групи и е поставена в рамките на XI – XII в./началото на XIII в. (Щерева 1977, 16-17; Борисов 1992, 188; Борисов 2002, 149-150; Shtereva, Manolova 2001, 61). Разлика в хронологията на отделните групи прави М. Вендел (2004, 72-75). Според него първата група (с тънко покритие) се среща в края на X – началото на XI в. и не се среща след средата на XI в. Втората група се разпространява едновременно с първата, като представлява по-луксозен продукт (с истинска ангоба). В XII в. са датирани златистоангобираните съдове от трета група.

Керамиката със златиста ангоба е откривана често на обекти от края на X – края на XI в. в Пловдив (Станев, Божинова 2013, 325). През втората половина на XII – до началото на XIII в. според същите автори количеството ѝ намалява, но се появява такава с червен рисунък и червеноангобирана керамика (Станев, Божинова 2013, 325). Жени Танкова свързва керамиката със златиста и с червена ангоба с пласт, в който се срещат монети от края на X до средата на XII в. (Танкова 2001, 115). Р. Морева посочва, че същите групи са характерни за пластовете с материали от XI – XII в. в Пловдив (Морева-Арабова 1995, 87) и Стенимахос

Обр. 1. Златна ливада. Керамика със златиста ангоба група В

Fig. 1. Zlatna Livada. Mica-dusted ware, group B

(Морева-Арабова 1989, 212-215). В монографичното си изследване върху керамиката от XI – XII в. Б. Борисов датира керамиката с червена ангоба от втората половина на X до началото на XIII в. (Борисов 2002, 154). Долната граница е възприета от изследване на Л. Дончева-Петкова за материали от Североизточна България, докато в Югоизточна Тракия е датирана в XI – XII в. (Дончева-Петков 1973). М. Манолова изтъква, че червеноангобираната керамика от Североизточна България няма връзка с разпространената на юг от Стара планина, която трябва да се датира след средата на XI в. (Манолова-Войкова 2005, 220).

Съдовете с червена и златиста ангоба в керамичния комплекс на селището при с. Златна ливада. Керамиката със златиста ангоба, открита при проучването на средновековното селище до с. Златна ливада, община Чирпан, може да бъде разделена в три групи. Първата (група А) (обр. 2 1, 3) се отличава с тънко слюдесто покритие върху съдове, аналогични по форма и нап-

рава на характерните за най-ранната фаза от съществуването на селището съдове без слюдесто покритие. Представена е само чрез фрагменти, по които можем да направим извода, че не се отличават от обикновената керамика без допълнително покритие по форма и техника на изработка. Глината е примесена с малко ситни и единични по-едри частици. Както за фрагментите със слюдесто покритие, така и за останалите са характерни белезите на изработка при бавни обороти на грънчарския кръг. Дъната са прави и върху външната им повърхност се наблюдават плитки ямки. Върху някои има релефни знаци. Техниката на източване не е непозната, но се среща рядко, като е документирана достоверно само при съдове без покритие. Слюдесто покритие е регистрирано върху фрагменти от гърнета (обр. 2 3) и затворени съдове (кани/стомни), които не се различават по форма от съдовете без покритие. Частично е възстановена единствено една широкогърла кана с обезличена ангоба (обр. 2 1). Устията често са удебелени и косо заоблени. Украсата, ако въобще има такава, е от пояс прави врязани линии върху раменете на съда. Слюдесто покритие не е регистрирано върху конусовидни паници, каквито се срещат при обикновената керамика. Те, както и затворените форми, са значително по-малко в сравнение с гърнетата.

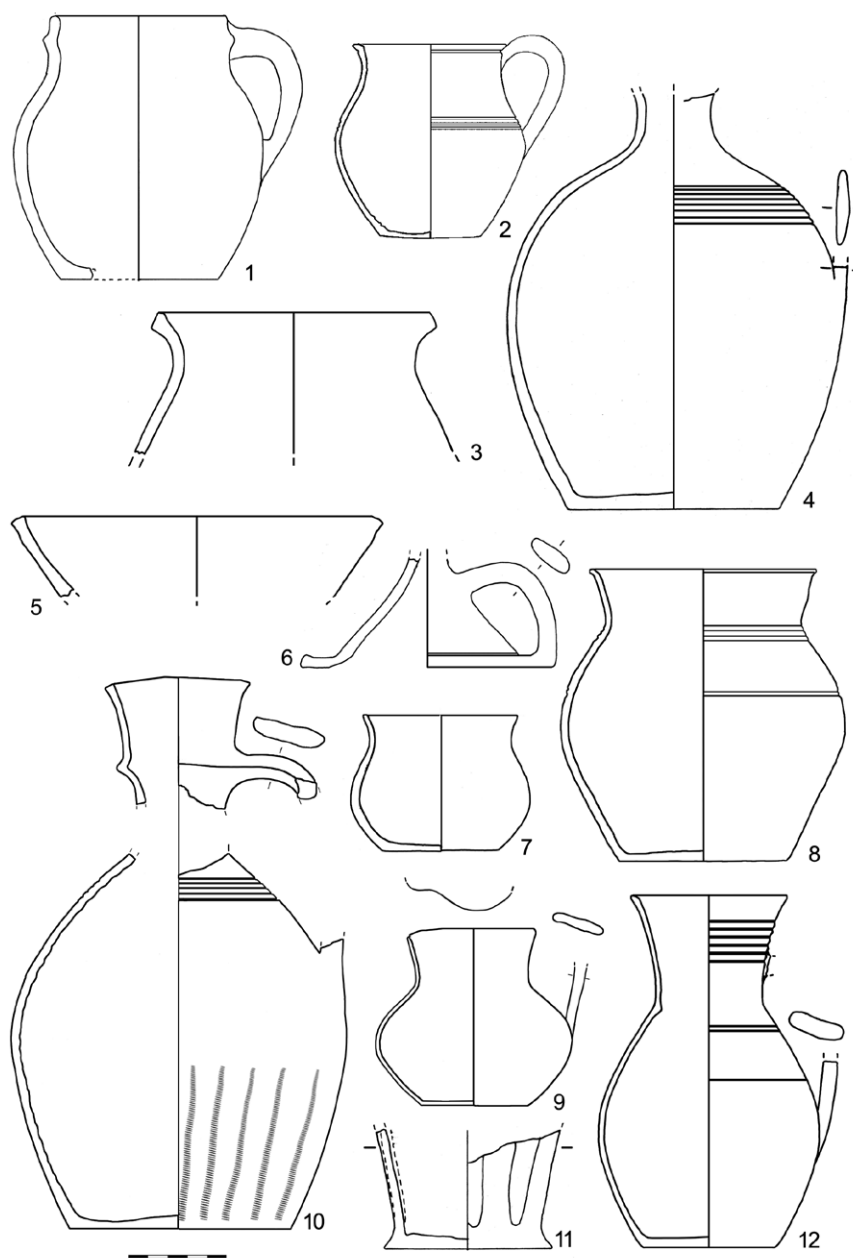
По формалните си прилики и по сходство с останалите белези групата може да се отъждестви с група първа по Вендел. В останалите класификации групата не е разграничена от керамиката със ситен пясък в тестото и по-грубо слюдесто покритие. Това се потвърждава от факта, че едни и същи гърнета от Карасура (Wendel 1992, Abb. 105,6) са включени към определената от Борисов втора група (Борисов 1992, обр. 3а,б), а за други (Wendel 1992, Abb. 104) ангоба не е отбелязана (Борисов 2002, обр. 13е, 238, № 21).

Във втората група (група В) на керамиката със златиста ангоба от Златна ливада (обр. 1) са включени съдове с плътно покритие, източени от пречистена глина, понякога с единични включения. Представени са само трапезни съдове: гърнета с малки размери, употребявани като чаши (обр. 1 1) или кани (обр. 1 2), кани с чучур (обр. 1 12), неопределяеми по-точно затворени форми (обр. 1 3, 4), паници (обр. 1 6 – 11) и капаци с периферия (обр. 1 5). Паниците са често срещани. Формите се срещат и при покритите с червена ангоба съдове. Върху слюдестото покритие често има рисунък от червена ангоба. Групата се отъждествява с втора група по Щерева или с първа група по Борисов. Отговаря на групата, която М. Вендел определя като свързана по форма с червеноангобираната керамика, с която се открива заедно.

Към трета група (група С) на керамиката със слюдесто покритие в Златна ливада са отнесени източени съдове, близки по форма и тесто до керамиката без покритие. Покритието е нанасяно върху трапезните съдове – кани (обр. 2 4, 9, 10, 12), чаши (обр. 2 2, 7), капаци (обр. 2 6), неголемите гърнета (обр. 2 8). Само един фрагмент от паница (обр. 2 5) и няколко фрагмента от светилник се отнасят към същата група. И тук се среща допълнителна червена украса върху златистата ангоба. Едно гърне (обр. 2 8) е покрито с розовееща слюдеста ангоба, най-вероятно получена чрез смесването на слюдеста и червена. Групата е съпоставима с група първа по Щерева или с втора група по Борисов, както и отчасти с втора група по Вендел. От последната се различава по значително по-голямото разнообразие на форми, освен представените в Карасура гърнета.

При керамиката с червена ангоба най-често глината е добре пречистена, средно твърда до мека след изпичането, в лома се среща често сива ивица, без да е задължителен белег. Цветът на покритието варира от много тъмен (кафяво-червен) до светъл (оранжево-червен), но най-често е тъмно червен. Застъпени са познати от други места, включително и от колективната находка от Карасура форми: гърнета с малки до средни размери, използвани като чаши (обр. 3 5) или кани (обр. 3 4), кани с тясно или по-широко гърло (обр. 3 1, 2, 9; обр. 4 1, 2), кани с чучур (обр. 3 10), стомни с една или две дръжки (обр. 3 3, 7, 8), чаши (обр. 3 6), паници (обр. 4 7–13) и капаци (обр. 4 3, 6). Украсата е от излъскани и врязани линии, шамповани кръгчета и набождания. При някои се наблюдава комбиниране с украса от златиста ангоба, напр. върху устието на кана (обр. 1 1). Към групата с червена ангоба трябва да се отнесе горна част на затворен съд, чието устие е оформено като животинска глава (обр. 4 4).

Светлочервена ангоба е нанесена върху кана от глина с примеси от пясък, представена с

Обр. 2. Златна ливада. Керамика със златиста ангоба. 1, 3 – група А; 2, 4-12 – група С

Fig. 2. Zlatna Livada. Mica-dusted ware. 1, 3 – group A; 2, 4-12 – group C

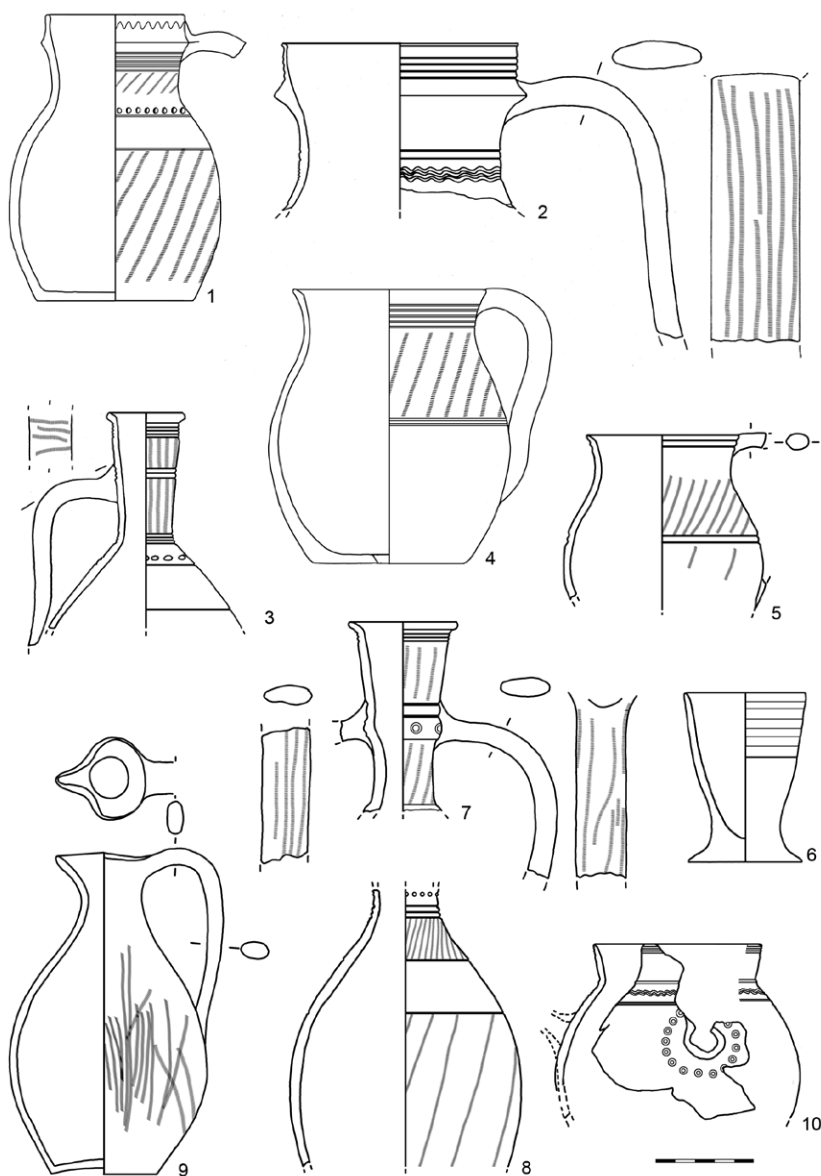
част от устие и дръжка (обр. 4 2). Не така отчетливо е покритието върху част от друга кана, източена също от глина с примеси (обр. 4 1). Липсва ясен контраст с основата и е възможно тъмночервеният цвят да се дължи на т.нар. собствена ангоба (self slip). Формите и на двата съда се откриват във варианти без покритие (в т.нар. обикновена керамика). Нанесена върху основа със ситни примеси червена ангоба е регистрирана също и върху ограничен брой фрагменти без информативна стойност (части от стени и дръжки). Откриват се винаги в комплекси, в които е представена червеноангобираната керамика от пречистена глина. На този етап разглеждането им в самостоятелна група не е оправдано. Това може да стане с натрупване на повече материали, които да затвърдят съществуването на такава по подобие на група С от керамиката със златиста ангоба.

Хронология на керамиката със златиста и с червена ангоба в селището Златна ливада. Съдовете с червена ангоба се откриват единствено в комплексите от втора и трета фаза от съществуването на селището. Те се разпространяват едновременно с керамиката от група В и С на керамиката със златиста ангоба, с които са близки по форма и очевидно са изработвани в едни и същи ателиета. Те не се срещат в комплексите от първа фаза, в които е представена единствено група А от керамиката със слюдесто покритие. От своя страна тази група А се среща в по-късните комплекси единствено във вид на попаднали вторично фрагменти. Друга съществена разлика е отсъствието в ранните комплекси на капаци с периферия. Тази форма, с или без покритие от червена или златиста ангоба, се появява в по-късните стратиграфски комплекси едновременно с групи В и С на златистоангобираната керамика и керамиката с червена ангоба. Капаците с периферия може да се разглеждат като един от хронологическите индикатори, разделящи края на първа от началото на втората фаза от съществуването на селището. Формата (без да навлизам в безплодния спор капак или свещник е) се разпространява почти едновременно на север и на юг от Стара планина не по-късно от началото на XI в. Документирана е в комплекси с анонимни византийски монети в Дръстър (Колева 2009, 285) и Скала (Атанасов 1998, 73-74). В Пловдив капаци с периферия се срещат от края на X в. (Станев, Божинова 2013, 316-360, 326; Танкова 2001, 114-135, 114). Следователно финалът на първа и началото на втора фаза от съществуването на селището при с. Златна ливада може да се отнесе към края на X – началото на XI в. Групи В и С на керамиката със златиста ангоба и червеноангобираната се появяват в селището по същото време в развит вид като чужд за местната традиция продукт. Употребата им се запазва до края на обитаването му в началните десетилетия на XIII в. Новото в керамичния комплекс на последната, трета фаза е разпространението на сграфито керамиката през XII в., предимно през неговата втора половина. Данните за хронологическите рамки на трите фази е подкрепена от стратиграфските наблюдения и намерените в комплексите монети.

Относно произхода на керамиката със златиста и с червена ангоба са изказани различни мнения. Златистоангобираната е по-широко разпространена на Балканите в сравнение с червеноангобираната. Датирането ѝ основно в XI – XII в. насочва изследователите да търсят византийски произход и разпространение от южните части на Балканския полуостров (Щерева 1977, 17; Baraschi 1989; Борисов 1992, 192; Бикич 2016, 567). С натрупването на данни е направено предположение за връзка на керамиката със златиста и с червена ангоба със заселването на чуждо, вероятно арменско население около Пловдив в края на X в. (Shtereva, Manolova 2001; Манолова-Войкова 2005). За керамиката със златиста ангоба Борисов допуска, че може да е донесена от Армения, но именно от Тракия, където съществуват поне пет производствени центъра, тя се разпространява в териториите на днешна Северна България, Румъния, Сърбия и Македония (Борисов 2002, 153). Това мнение в последните си работи възприема и В. Бикич (Бикич 2016, 567; Bikić 2015, 130). Анализирайки повторно данните от Кавказкия район, по-късно Борисов изтъква, че липсата на достатъчно прилики не позволяват да бъде приета за доказана хипотезата за арменски произход както на керамиката с червена ангоба, така и на тази със златиста (Борисов 2013, 398, 401).

Хипотезата на Щерева и Манолова споделя М. Вендел, който намира обяснение за разпространението на различните групи керамика със златиста и червена ангоба в известни от историческите извори разновременни преселнически арменски вълни от Мала Азия (Wendel 2004, 77-79).

Появата на група В от керамика със златиста ангоба и на керамиката с червена ангоба в селището при Златна ливада в развит вид в края на X – началото на XI в. отговаря по време на заселването на павликяни около Пловдив. Това подкрепя теорията за арменски произход на двете керамични групи. Наред с тях в селището за първи път се разпространяват и капаци с периферия. Тази форма е добре представена в керамичния комплекс на Двин, включително с покритие от червена ангоба (Бабаян 2008, 113, Табл. XX 4, 5). За съжаление, отбелязаното от Манолова затруднение в намирането на доказателствата поради липсата на достъп до публикации, особено на достъпни езици, остава непроменено. Към посочените от нея (Манолова-Вой-

Обр. 3. Златна ливада. Керамика с червена ангоба

Fig. 3. Zlatna Livada. Red-slipped ware

кова 2005, 222 и цит. лит.) прилики с материали от Кавказкия район, може да добавим украсата с излъскани линии. В керамичния комплекс на селището при с. Златна ливада този маниер се открива за първи път върху червеноангобираната керамика, като се разпространява и върху обикновената керамика през втората фаза от съществуването на селището. Прави впечатление, че в достъпните ни публикации на кавказки материали не са представени червеноангобирани паници, които са често срещани в Тракия. Това може да се дължи на употребата вместо тях на глазирани, сред които се откриват сходни форми (Жамкочян 2008, 80, рис. 5). Подобни форми, особено популярни през IX – X в., се откриват сред ранноислямската глазирана керамика от Нишапур (Wilkinson 1973, 236-237, № 33). Приликите във формата, особено толкова отдалечени пространствено, не бива да се надценяват. В случая аналозите от Нишапур, поради своята формална и териториална близост до Двин, се използват заради недостиг на достъпен сравнителен материал от Армения. Оформената като животинска глава горна част на съд с червена ангоба от Златна ливада (обр. 4 4) е по-близка до горната част на стомна с моно-

хромна глазура от Нишапур (Wilkinson 1973, 231, 243-1), отколкото до подобно оформената стомна със златиста повърхност от Двин (Kalantaryan 1996, Pl. 62). Връзката между последните две е без съмнение и отразява източните влияния върху керамичния комплекс на Двин.

Паници с червена ангоба от Златна ливада имат прилика също така и с форми на късноантичната червеноангобирана керамика (Hayes 1972, fig. 653.4, 709.1). В този случай сходството е подсилено от използваното покритие. Поради това е напълно обяснимо търсенето на произхода, ако не на цялата група, то поне на паниците, в керамиката от VI – VII в. Интересни в тази насока са вижданията за по-късна горна хронологическа дата на част от късноантичната червеноангобирана керамика (Armstrong 2009; Vionis et al. 2009, 158-160). Дали и до колко традицията се запазва през тъмните векове в отделни центрове, от които по-късно е пренесена в Тракия, е въпрос, на който към настоящия момент не е възможно да отговорим. В селището при Златна ливада хронологическата празнина в разпространението на червеноангобираната керамика е ясно изразена през първата фаза (IX – X в.), когато се среща единствено керамика с тънко слюдесто покритие (група А).

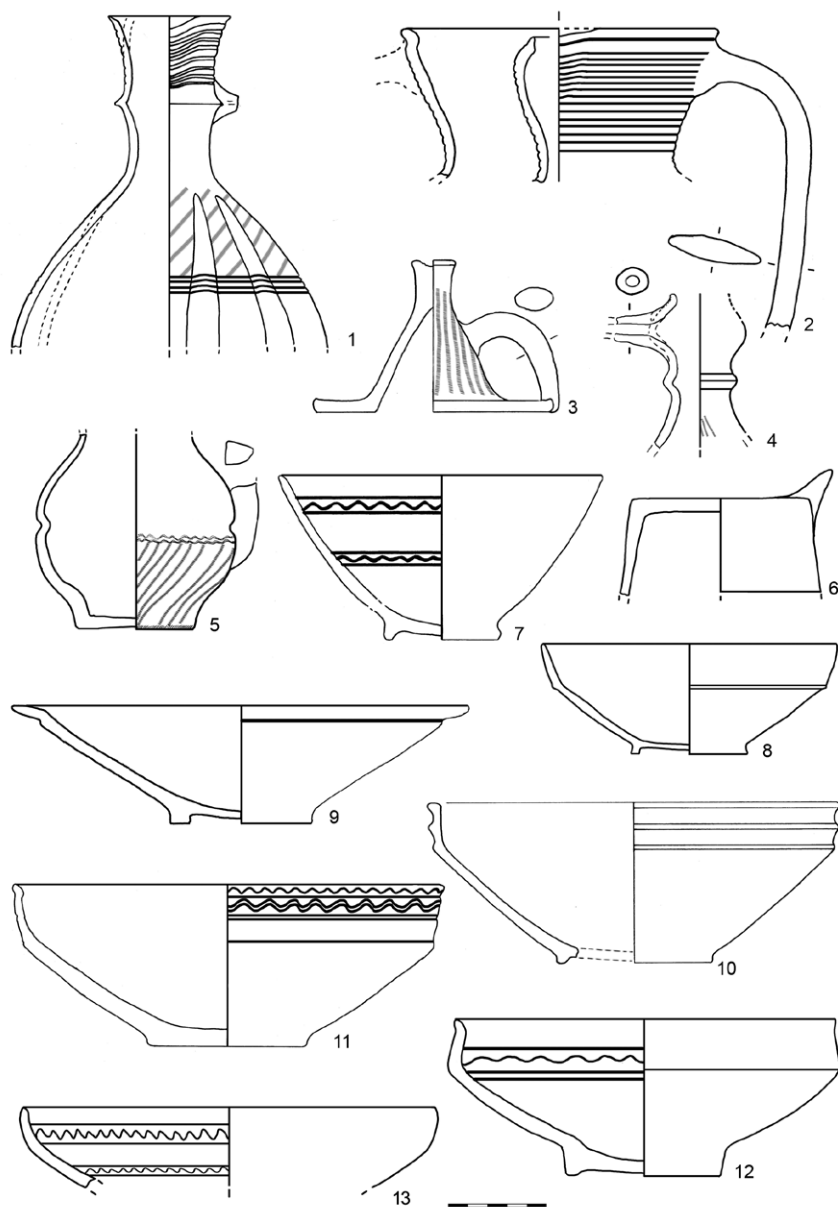
Не е изключено група А на керамиката със слюдеста ангоба да е свързана, както допуска Вендел, със заселено по-рано население от Мала Азия. Така може да се обясни и присъствието на керамика със слюдесто покритие в комплекси от VI – VII в. в Сарачане (Hayes 1968, 212, № 100-102; Hayes 1992, 49). Ограниченото разпространение на тази керамика в Константинопол и в българските земи¹ е в съзвучие с такова предположение. С чужд, вероятно източен произход, трябва да се обясни периодичната поява и разпространение на керамика със слюдесто покритие в по-късните комплекси. Към средновизантийския период и по-рано Хейс датира рядко срещаната група III, отличаваща се с мека, червено-кафява основа и тънко покритие от слюдеста ангоба, използвана за направата предимно на малки съдове (Hayes 1992, 49). Изглежда тази специфична обработка на повърхността не е възприета от местните грънчари и не намира широко разпространение до XI в., когато е произвеждана в по-големи количества в Тракия. Разпространението ѝ до тогава е по-скоро свързано с това на нейните носители.

В последните години е публикувана керамика със слюдесто покритие от няколко византийски центъра в Мала Азия, в които също е определена като чужда за местната традиция. Най-близки до известната от българските земи е открита в Пергам (Spieser 1996, 44, Taf. 46, 427-429; Jarr 2010a; Jarr 2010b). Списер включва групата затворени форми, изработени от глина с примеси и украсени с рисуване с червено линии, нанесени върху блестящо покритие сред материалите, определени към късновизантийския период (Spieser 1996, 44, Taf. 46, 427-429). С. Яп смята, че публикуваните от Списер съдове, както и подобните им нови находки, са от ранновизантийско време (Jarr 2010b, 468). Изводите са направени въз основа на сравнителен материал и общи наблюдения върху хронологията на Пергам. Приведени са обнародвани и устни сведения за откриването на керамика със слюдесто покритие на други места в района (Jarr 2010a, 465 и бел. 11; Jarr 2010b, 865 и бел. 13). Аргументите, с които посочената керамика е отнесена към VI – VII в., не са безспорни. Една по-късна и по-близка до материалите от Тракия дата, каквато вече е предлагана за част от тях, не може да бъде изключена.

Керамика с плътно слюдесто покритие върху тънкостенна твърдо изпечена основа от светлокафяво-сива пречистена глина е открита в комплекс от края на X – XII в. в Асос (Троада) (Böhlendorf-Arslan 2012, Abb. 4.8, 284, 287). Според Б. Болендорф-Арслан подобни фрагменти от кана, но с по-тънко покритие и по-близки по своите характеристики до тези от Пергам, са откривани в късновизантийски контексти от Акропола на Асос (Böhlendorf-Arslan 2012, 287).

В Сагаласос златистоангобирана керамика е представена с кани, ребристи паници (Vionis et al. 2010, 434) и една паница със заоблено тяло (Vionis et al. 2010, 437, fig. 7k). Датирани са въз основа на паралели и данни от хронологията на селището в средновизантийския период с

¹ Няколко фрагмента са открити в комплекси от VI – VII в. в Дръстър по време на проучване с участието на автора през 2007 г. (необнародвани). Благодаря на доц. д-р Г. Кабакчиева за информацията, че подобна късноантична керамика е откривана и на други места в България.

Обр. 4. Златна ливада. Керамика с червена ангоба

Fig. 4. Zlatna Livada. Red-slipped ware

акцент върху XII – XIII в. Украсата с вълниста линия между две прави, врязана върху заоблената паница със слюдесто покритие (Vionis et al. 2010, 437, fig. 7k), се повтаря и върху ребристите паници без покритие (Vionis et al. 2010, 437, fig. 7g-j). Формата и украсата им напомнят ребристи паници от група В на керамиката със златиста (обр. 1 11) и с червена (обр. 4 13) ангоба от Златна ливада.

Същата украса се среща върху по-ранната червеноангобирана керамика (Sagalassos Red Slip Ware/SRSW, type IB180, IF140; Poblome 1999, fig. 314, 782-4). Заслужава да отбележим приликата на червеноангобирани паници от Златна ливада с такива от най-късната SRSW (Vionis et al. 2009, fig. 12, fig. 13). Сходството между двата керамични комплекса се допълва от присъствието на украсена с излъскани ивици ранносредновековна керамика в Сагаласос (Vionis et al. 2009, 156-158, fig. 8 – 10).

В изворите не се уточнява от къде по-точно са депортирани настанените около Пловдив

манихеи (павликяни) в края на Х в. (Данчева-Василева 2011, 274-275). Според Н. Гарсоян това е станало от Сирия (Garsoïan 1967, 147-150). Заслужава да отбележим също, че според П. Каранис през VII в. в Пергам е съществувала арменска колония (Charanis 1959, 29), а именно там са открити най-близките аналози във форми и украса на керамиката със слюдесто покритие. Възможно е в Западна Мала Азия керамичните традиции на това население да са променени под влияние на запазеното антично наследство преди да бъдат пренесени на Балканите. Не е изключено обаче антични влияния да са изпитани също и в Тракия.

Засега от Пловдив и околностите му не са известни съоръжения и бракувана продукция, които да предоставят категорични данни за производство на керамика със слюдеста или с червена ангоба. Въпреки това, изказаното от Щерева и Манолова предположение за съществуването на такова производство в града или неговата околност, се подкрепя от наблюденията при археологическите проучвания през последните години. Констатираното значително количество червеноангобирана керамика и откриването ѝ на редица места я превръща в обичаен за града продукт (Станев, Божинова 2013, 330). Хипотезата може да намери потвърждение в наблюдението на Борисов, че в посока от Филипопол към Константинопол количеството на откриваната керамика от същата група в селищата от периода намалява (Борисов 2002, 154; Борисов 2013, 399). От самия Константинопол засега е публикувана само една горна част от стомна, определена за импортна и датирана в началото на XIII в. (Hayes 1992, 49, 147, fig. 89.9).

Съдовете от колективната находка в Карасура нямат следи от употреба и износване, а обстоятелствата на разкриване показват, че по някаква причина те са били струпани на едно място – като търговски товар или като складирана продукция. Разположението на Карасура на пътя от Филипопол към Берое, разкритата сграда със значителни размери, тълкувана като хан с конюшня (Wendel 1997, 123-124; Вендел 2002, 4) в участъка, от който произхожда находката, позволяват да се тълкува и като част от товар на пътуващ търговец. Не е изключено тя да представлява складирана готова продукция. Макар да липсва бракувана продукция или полуфабрикати, проучената през 2003 г. пещ за изпичане на керамика в същия участък (Динчев, Лещаков, Даскалов, Трендафилова, Костова 2004, 193) може да се разглежда като подкрепящ хипотезата за производство факт.

Където и да са произведени съдовете от карасурската находка, те потвърждават, че съдове с червена ангоба и такива от група В на керамиката със златиста ангоба са изработвани в едни и същи работилници. Група А и група С се отличават единствено по слюдестото си покритие от съвременната им обикновената керамика. Група С се доближава до група А по това, че и двете представляват украсени със слюдеста ангоба съдове, представени в обикновената керамика. Група С има по-плътнo покритие, както и понякога червен рисунък, по които е по-близка до група В. На този етап не е ясно дали в група С трябва да видим развитие на група А по подобие на измененията в обикновената керамика или разпространението на специфичното покритие на група В върху съвременната и обикновена керамика. Напълно възможно е местните майстори да възприемат само специфичната техника на украса. Също така е възможно чуждите да обогатят репертоара си с характерни за местните вкусове форми, които да украсяват по свой специфичен начин. Това засега изглежда по-малко вероятно, тъй като покритието на група С се различава по качество от това на група В и липсва ясно изразена група с покритие от червена ангоба върху местните форми.

Данни за хронологията потвърждават, че в Тракия керамиката с червена ангоба, както и група В и С на тази със златиста ангоба, се разпространява до началото на XIII в.² Излизането им от производство и употреба е сходно по време с наблюдаваното за Мелник. Сведенията за преселване на население от Филипопол в Мелник (Данчева-Василева 2011, 279) около времето на поява на керамиката с червена ангоба там показва, че не е изключено да съществува връзка

² Освен в Пловдив и Златна ливада, до началото на XIII в. се датира тя в Карасура, Великан, както и в други селища в Тракия, обитавани в началото на XIII в.

между двете събития и носители на традициите за нейното производство да са едни и същи.

Наблюденията върху керамиката със златиста и с червена ангоба в средновековното селище до с. Златна ливада допълват представите за характеристиките и хронологията на двете групи, като позволяват да се разгледат и въпросите на произхода им. Малкото сходни материали от Западна Мала Азия ни насочват към възможен произход от района, но само бъдещите изследвания и публикации ще могат да го потвърдят или отхвърлят.

Цитирана литература:

- Атанасов 1998: Г. Атанасов. Керамика. – В: В. Йотов, Г. Атанасов (ред.). *Скала. Крепост от X – XI век до с. Кладенци, Тервелско*. София, 1998, 64-82.
- Бабаян 2008: Ф. Бабаян. Резултати от раскопки на крепостта. – В: *Двин IV. Город Двин и его раскопки (1981 – 1985 гг.)* (Археологические раскопки в Армении, 24). Ереван, 2008, 91-127.
- Бикич 2016: В. Бикич. Керамика със слядесто покритие: нов поглед към находките от Централните Балкани – В: Б. Борисов (ред.). *Проф. д-р Борис Д. Борисов, ученици и приятели* (ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“ и българската археология, 2). Велико Търново, 2016, 563-569.
- Борисов 1992: Б. Борисов. Към въпроса за производството на керамика със златиста ангоба в Югоизточна България. – В: *Приноси към българската археология*, I. София, 1992, 188-193.
- Борисов 2002: Б. Борисов. *Керамика и керамично производство през XI–XII век от територията на днешна Югоизточна България*. („Марица – Изток“. Археологически проучвания, 6). Раднево, 2002.
- Борисов 2013: Б. Борисов. *Полски Градец. Археологически проучвания*, I. Велико Търново, 2013.
- Вендел 2002: М. Вендел. Едно уникално съкровище в Исторически музей – Чирпан. – *Наше минало*, 23, 2002, 3-4.
- Данчева-Василева 2011: А. Данчева-Василева. *Пловдив през Средновековието (IV–XIV век)*. Второ изд. София, 2011.
- Динчев, Лещиков, Даскалов, Трендафилова, Костова 2004: В. Динчев, К. Лещиков, М. Даскалов, К. Трендафилова, К. Костова. Сондажно археологическо проучване в землище на с. Рупките, Чирпанска община, по трасето на АМ „Тракия“, ЛОТ 1, км 184+720 – 185+750. – В: *Археологически открития и разкопки през 2003 г.* София, 2004, 190-193.
- Дончева-Петкова 1973: Л. Дончева-Петкова. Ранносредновековни ангобирани съдове. – *Археология*, 1973, 3, 14-21.
- Жамкочан 2008: А. Жамкочан. Раскопки на територии южной башни цитадели. – В: *Двин IV. Город Двин и его раскопки (1981 – 1985 гг.)* (Археологические раскопки в Армении, 24). Ереван, 2008, 55-90.
- Колева 2009: Р. Колева. Средновековна глазирана керамика от Дръстър. – В: В. Григоров, М. Даскалов, Е. Коматарева-Белинова (ред.). *Eurika. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovaе*. София, 2009, 275-289.
- Манолова-Войкова 2000: М. Манолова-Войкова. *Луксозна керамика в българските земи през византийското владичество (XI–XII в.)*. Автореферат. София, 2000.
- Манолова-Войкова 2005: М. Манолова-Войкова. За произхода на червеноангобираната керамика в българските земи от XI – XII в. – В: *Българските земи през Средновековието (VII–XVIII в.)*. Международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Ал. Кузев, Варна, 12–14 септември 2002 г. (Acta Musei Varnaensis. III.2.). Варна, 2005, 217-224.
- Морева 2009: Р. Морева. Червеноангобирана керамика от Пловдив и района. – В: *Приноси към българската археология*, V. София, 2009, 222-230.
- Морева-Арабова 1989: Р. Морева-Арабова. Към въпроса за средновековния град Стенимахос. – *Известия на музеите от Южна България*, 1989, XV, 209-229.
- Морева-Арабова 1995: Р. Морева-Арабова. Стратиграфски наблюдения върху средновековния пласт на Пловдив. – *Известия на музеите от Южна България*, 1995, XXI, 83-95.
- Станев, Божинова 2013: К. Станев, Е. Божинова. Нови данни за средновековния Пловдив. Спасително археологическо проучване на ул. „Д-р Стоян Чомаков“ № 5. – *Годишник на Регионален археологически музей Пловдив*, 2013, XII, 316-360.
- Щерева 1977: И. Щерева. Принос към проучването на средновековната керамика в България XI–XII в. – *Археология*, 1977, 3, 6-18.
- Armstrong 2009: P. Armstrong. Trade in the east Mediterranean in the eighth century. – In: M. M. Mango (ed.). *Byzantine Trade, 4th–12th Centuries: The Archaeology of Local, Regional and International Exchange. Papers of the Thirty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, St John's College, University of Oxford, March 2004* (Publications of the Society for the Promotion of Byzantine Studies, 14). Aldershot, 2009, 157-178.
- Baraschi 1989: S. Baraschi. Ceramica cu angobă aurie (secolele XI – XII). – *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 1989, 40.2, 187-198.
- Bikić 2015: V. Bikić. Context, Character and Typology of Pottery from the Eleventh and Twelfth Century Danube For-

- tresses: Case Studies from Morava and Braničevo. – In: M. J. Gonçalves, S. Gómez-Martínez (eds.). *Actas do X Congresso Internacional a Cerâmica no Mediterrâneo* – Silves 2012. Silves, 2015, 125-132.
- Böhlendorf-Arslan 2012:** B. Böhlendorf-Arslan. Die Byzantinische Keramik aus der Troas/Türkei: Keramik des 10.-12. Jahrhunderts aus Assos. – In: S. Gelichi (Hrsg.). *Atti del IX Congresso Internazionale sulla Ceramica Medievale nel Mediterraneo Venezia, Scuola Grande dei Carmini Auditorium Santa Margherita 23–27 novembre 2009*. Florence, 2012, 282-288.
- Charanis 1959:** P. Charanis. Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century. – *Dumbarton Oaks Papers*, 13, 1959, 23-44.
- Garsoïan 1967:** N. G. Garsoïan. The Paulician heresy: a study of the origin and development of Paulicianism in Armenia and the Eastern Provinces of the Byzantine Empire (Columbia University Publications in Near and Middle East Studies, Series A, 6). Paris, 1967.
- Hayes 1968:** J. W. Hayes. A Seventh-Century Pottery Group. – In: R. M. Harrison, N. Firatli, J. W. Hayes (eds.). *Excavations at Saraçhane in Istanbul: Fifth Preliminary Report, with a Contribution on a Seventh-Century Pottery Group*. – *Dumbarton Oaks Papers*, 22, 1968, 203-216.
- Hayes 1972:** J. W. Hayes. Late roman pottery. A catalogue of roman fine wares. London, 1972.
- Hayes 1992:** J. W. Hayes. *Excavations at Saraçhane in Istanbul: The Pottery*. Princeton – Washington, 1992.
- Japp 2010a:** S. Japp. Die sog. Gilded Ware – eine mutmaßlich frühbyzantinische Keramikgefäßgruppe in Pergamon. – *Istanbuler Mitteilungen*, 60, 2010, 461-474.
- Japp 2010b:** S. Japp. Byzantinische Feinkeramik aus Pergamon. – In: F. Daim, J. Drauschke (Hrsg.). *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter*. Mainz, 2010, 863-875.
- Kalantaryan 1996:** A. A. Kalantaryan. Dvin, histoire et archéologie de la ville médiévale (Civilisations du Proche-Orient, Hors-série, 2). Paris, 1996.
- Manolova 1999:** M. Manolova. Medieval ceramics with a micaceous coating from Plovdiv (11th – 12th century). – *Archaeologia Bulgarica*, 1999, III.2, 77-82.
- Poblome 1999:** J. Poblome. Sagalassos Red Slip Ware: Typology and Chronology (Studies in eastern Mediterranean archaeology, 2). Brepols, 1999.
- Shtereva, Manolova 2001:** I. Shtereva, M. Manolova. About the problem of the origin of slip-coated ceramics from 11th – 12th century Bulgaria. – *Archaeologia Bulgarica*, V.3, 2001, 57-63.
- Spieser 1996:** J.-M. Spieser. Byzantinische Keramik aus der Stadtgrabung von Pergamon (Pergamenische Forschungen, 9). Berlin, 1996.
- Vionis et al. 2009:** A. K. Vionis, J. Poblome, M. Waelkens. The hidden material culture of the Dark Ages. Early medieval ceramics at Sagalassos (Turkey): new evidence (ca. AD 650 – 800). – *Anatolian Studies*, 59, 2009, 147-165.
- Vionis et al. 2010:** A. K. Vionis, J. Poblome, B. De Cupere, M. Waelkens. A middle-late Byzantine pottery assemblage from Sagalassos: typo-chronology and sociocultural interpretation. – *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 2010, 79.3, 423-464.
- Wendel 1992:** M. Wendel. Die Gemarkung Kaleto des Dorfes Rupkite bei Čirpan (Bulgarien) im Mittelalter. – *Zeitschrift für Archäologie*, 1992, 26.2, 279-299.
- Wendel 1997:** M. Wendel. Mittelalterliche Rotlackkeramik aus Karasura, Bulgarien. – In: *Alteuropäische Forschungen, Arbeiten aus dem Institut für Prähistorische Archäologie der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Neue Folge* 1. Weissbach, 1997, 105-131.
- Wendel 2004:** M. Wendel. Bemerkungen zur mittelalterlichen Keramik des 11. und 12. Jh. aus Karasura. – *Archaeologia Bulgarica*, 2004, 3, 71-81.
- Wilkinson 1973:** C. K. Wilkinson. *Nishapur: Pottery of the Early Islamic Period*. New York, 1973.

Ключови думи: Ранно средновековие, Византийски период, селище, керамика